ԼԻԱՆԱ Ս. ՆԱԶԱՐՅԱՆ
ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ

ՔԱՂԿԵԴՈՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ ՏԱՅՔՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ Տայք, քաղկեդոնականություն, Հայոց եկեղեցի, Վրաց եկեղեցի, եպիսկոպոս, «վրացի», Գրիգոր Խանձթեցի, դավանանք:

Մեծ Հայքի Տայք նահանգում տարածվեց և խոր արմատներ ձգեց քաղկեդոնականությունը: Այն իր հետքը թողեց նահանգի ազգային, լեզվական և մշակութային նկարագրի, ինչպես նաև երկրանվան փոփոխման վրա: Դավանական գործոնով պայմանավորված՝ Տայքը և դրա բնակչությունն աստիճանաբար «վրացականացավ», որը բնորոշում էր նրանց դավանանքը և ոչ թե՝ ազգությունը[1]: Քաղկեդոնականության տարածման պատճառով անգամ Կուրապաղատությունը և նրա կառավարիչները հայկական միջնադարյան աղբյուրներում հաճախ կոչվել են «վրացի», «Վրաց աշխարհի», «վրաց ազգ», «կրոնով վրացի», «վրաց իշխան կամ կուրապաղատ» և այլն:

Տեղի բնակչությանը «վրացի» տերմինով բնորոշելու տիպիկ և լավագույն մեկնաբանությունը տվել է Հակոբ Կարնեցին. «Եւ էին բնակիչք երկրիս [Տայքի – Լ.Ն.] կէսն Հայ ազգաւ և կէսն

[1] Մուրադյան Պ., Հայաստանի վրացերեն արձնագրությունները, աղբյուրագիտական քննություն, Ե., 1977, էջ 16-18, 22-23, տե՛ս նաև՝ **Марр Н.Я.**, Ани, Е., 1939, էջ 156:

կրօնիւք Վրացի, բայց Հայի լեզուաւ խօսէին»[2]: Իսկ ըստ Մխիթար Գոշի՝ «թէ Վրացի զՀայ մկրտէ եւ կամ թէ Հայ զՎրացի»[3]: Այսինքն՝ ինչպես հայերն էին ընդունում երկաբնակություն, այնպես էլ՝ վրացիներն էին ընդունում Հայոց եկեղեցու դավանանքը:

Տայքում քաղկեդոնականների երևան գալու և նրանց համայնքի մասին առաջին վկայությունները պահպանվել են հայ քաղկեդոնական եզակի սկզբնաղբյուրում՝ «Narratio de rebus Armeniae»[4] («Պատմություն հայոց հարցի մասին») երկում, որում նշվում է, որ «պատերազմ տեղի ունեցավ... Փոկաս կայսեր [602–610] Ե (5) տարին և Խոսրովի [Խոսրով II, 590–628 – Է.Ն.] Ի (20) տարին: (...) Այն ժամանակ էր, որ հերետիկոս Աբրահամ կաթողիկոսը[5] ստիպեց Հովհաննեսի[6] բաժնի եպիսկոպոսներին նզովել Քաղկեդոնի ժողովը, հակառակ դեպքում՝ հեռանալ Հայաստանի շրջաններից: Վերջիններս չհամաձայնվեցին և նրանցից ոմանք անցան Տայք, ոմանք հոռոմոց երկիրը և վախճանվեցին օտարության մեջ»[7]: Այսպիսով, VII դ. առաջին տասնամյակում Տայքում նկատվում են քաղկեդոնական տարրեր, իսկ երկրամասը կոչվում է հայկական ձևով՝ «Տայք»: Հիշյալ միտքը գրե-

---

[2] **Յակովբ Կարնեցի,** Տեղագիր Վերին Հայոց Ցիշատակարան ԺԷ. դարու, Վաղարշապատ, 1903, էջ 17–18:

[3] **Մխիթար Գոշ,** Թուղթ առ վրացիսն՝ յաղագս ուղղափառութեան հաւատոյ, Մատենագիրք Հայոց, հ. Ի, ԺԲ դար, գիրք Բ, ե., 2014, էջ 458:

[4] **Բարթիկյան Հ.,** «Narratio de rebus Armeniae», Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հ. Ա, ե., 2002, էջ 97–110: Աղբյուրի գիտաքննական արժեքի մասին մանրամասն տե՛ս **Մելիքյան Կ.,** «Narratio de rebus Armeniae» հայ-քաղկեդոնական երկը վաղ միջնադարյան Հայոց եկեղեցու պատմության կարևոր սկզբնաղբյուր, ե., 2007:

[5] Խոսքը Աբրահամ Ա Աղբաթանեցու (607–610) մասին է:

[6] Հովհաննեսը Հայաստանի հունական մասի հակաթոռ կաթողիկոս էր նշանակվել Մորիկ կայսեր կողմից 591 թ.:

[7] **Բարթիկյան Հ.,** «Narratio de rebus Armeniae», էջ 107:

թե նույնությամբ կրկնվում է «Վրաց և հայոց բաժանման մասին» վրացերեն մի աշխատությունում, որի հեղինակը IX դարի երկրորդ կեսի Վրաց կաթողիկոս Արսեն Սափարացին է. «Աբրահամ կաթողիկոսը քշեց Այրարատից Քաղկեդոնի ժողովի կողմնակից քահանաներին և Հովհան՝ վանահորն սուրբ կաթողիկեին...նրա կողմնակից քահանաներին, վորոնք գնացին՝ մի մասը հույների մոտ, մյուսը՝ Տայք (Տաո)»[8]: Այսինքն՝ երկրամասում քաղկեդոնականության տարածումը սկսվել է VII դ. սկզբներին, սակայն իշխանական վերնախավում այն ընդունվել է միայն IX դ., երբ Բագրատունիները Բյուզանդիայի կայսրերից տիտղոսներ ստացան՝ հիմք դնելով կուրապաղատների ժառանգական իշխանությանը:

Սակայն քաղկեդոնականությունը երկրամասում նույնիսկ IX–XI դդ. համատարած չէր, և անգամ հոգևորականության շրջանում շարունակում էին պահպանվել Հայոց եկեղեցու սրբերի մասին հիշողությունները:

Այդ է վկայում Աթոսի Իվերոն վանքի XI դ. առաջին կեսի վրացերեն վարքագրական-վկայաբանական մի ժողովածու[9]: Ըստ Ն. Մառի՝ այն «վրաց ուղղափառ եկեղեցու հետ կապված հայոց համար է հատկացված»[10]: Գիտնականի այս ուշագրավ դրույթը հիմնված է ձեռագրի 349r$_2$ էջի մի նախադասության վրա, որի վերծանումը, ըստ Ն. Մառի, հետևյալն է. «ընդ

---

[8] Մելիքսեթ-Բեկ Լ., Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. Ա (Ե–ԺԲ դար), Ե., 1934, էջ 44:

[9] Հայոց «Վարք սրբոց»-ի վրացական խմբագրությունը, թարգմանություն հին վրացերենից և ուսումնասիրությունը Պ. Մուրադյանի, Ս. Էջմիածին, 2008 (այսուհետև՝ Հայոց «Վարք սրբոց»-ի վրացական խմբագրությունը), էջ 1:

[10] Марр Н., Из поездки на Афон, ЖМНПр., 1899, N 3: Նույնի՝ Агиографические материалы по грузинским рукописям Ивера, ч. I, СПб., 1901, с. 47–72.

[წამებ]ანი სომხურითგან თარგმნილ არიან» – «Այս վկայաբանությունները հայերենից են թարգմանված»: Ի. Աբուլաձեն այլ կերպ է վերծանում այն. «ესე [საკითხვ]ანი სომხთაგან თარგმნილ არიან» – «Այս ընթերցելիքները հայերի կողմից են թարգմանված»[11]: Այսինքն՝ թե՛ Ն. Մառը, թե՛ Ի. Աբուլաձեն չեն ժխտում ժողովածուի ստեղծումը հայ քաղկեդոնական միջավայրում: Ավելին, ըստ նրանց, այն թարգմանվել է Տայք-Կղարջքյան հայ քաղկեդոնադավան և վրացախոս միջավայրում: Պ. Մուրադյանի բնորոշմամբ՝ «պիտի ընդունել, որ վրաց ազգային եկեղեցու տոնելի սրբերի շարք չմտած նահատակների ու վկաների ճանաչումը կարող էր տեղի ունենալ հայկական դավանական միջավայրից աստիճանաբար օտարացող, ժամասացության լեզվի վրացականացմամբ հայրենի մշակութային ավանդների անհրաժեշտությունը դեռևս գիտակցող և այդ պահանջը հայերենից կատարվող թարգմանություններով բավարարող քաղկեդոնական հայոց միջավայրում»[12]: Այսինքն՝ Տայքի և Կղարջքի հայ հոգևորականությունը թեև յուրացնում էր վրաց գիրն ու գրականությունը, այնուամենայնիվ, շարունակում էր հիշողության մեջ պահել հայոց «Վարք սրբոց»-ից քաղված որոշ վարքեր ու վկայաբանություններ:

Ժողովածուն ընդգրկում է տասներեք վկայաբանություններ[13], որոնցից մեզ առավել հետաքրքրում են երկուսը՝ «Ընթերցումն երկու սուրբ տղա՝ եղբայրներ Դավթի և Տիրիճանի»[14] և

---

[11] აბულაძე ი., ქართული და სომხური ლიტერატურული ურთიერთობა IX–X სს-ში, გამოკვლევა და ტექსტი, თბილისი, 1944, გვ. 064.

[12] Հայոց «Վարք սրբոց»-ի վրացական խմբագրությունը, էջ 10:

[13] Տե՛ս նույն տեղում, էջ 47–117:

[14] Նույն տեղում, էջ 107–114:

«Վկայաբանություն թվով ինը սուրբ մանկանց, որոնք սուրբ ավազանի մկրտությամբ հոգևոր եղբայրներ էին, իսկ ծնված յուրաքանչյուրն իր մորից»[15], որոնք անմիջականորեն վերաբերում են Տայքին: Վկայաբանությունների սյուժեները զարգանում են Տայքում:

Երկու վկայաբանություններն էլ վերաբերում են մանուկների կյանքին, որոնք նահատակվել են հավատքի պատճառով: Վարքագիրը հայտնում է, որ Դավիթ և Տիրիճան եղբայրներին նրանց մայրը՝ Թագինեն, Բասենի գավառի Օնկոմ ավանից տեղափոխում է հյուսիսային կողմեր՝ Տայք, իրենց ազգական Վազգեն (վրաց. բնագրում՝ Վահգենի) իշխանի մոտ[16]: Դրանցից մեկում նշվում է, որ ծնողները «երեխաներից առաջնեկին կոչեցին Դավիթ՝ հանուն մեծն թագակիր և մարգարե Դավթի: Իսկ նրա հաջորդին՝ եղբորը, հայոց լեզվով Տիրիճան կոչեցին»[17]: Մանկահասակ եղբայրները սպանվում են իրենց մորեղբայր Թևդասի կողմից, քանզի «սուրբ Երրորդության ճշմարիտ ու ուղիղ հավատ ունեին»[18]:

Երկրորդ վկայաբանությունը վերաբերում է ինը մանկահասակ երեխաների, որոնք ևս նահատակվում են հավատքի համար՝ իրենց ծնողների կողմից: Ինչպես նշվում է վկայաբանությունում. «Կուր կոչվող մեծ գետի ակունքի մոտ, Կողա կոչվող գավառում մի մեծ գյուղ կար [խոսքը Տայքի Կող գավառի Կրիակունք գյուղի մասին է-Լ.Ն.]: Այդ գյուղի բնակչության մեծամասնությունը հեթանոսաց կուռքերի պաշտող էր, ժողովրդի փոքր

[15] Նույն տեղում, էջ 115–117:
[16] Նույն տեղում, էջ 109:
[17] Նույն տեղում, էջ 107:
[18] Նույն տեղում:

մասը՝ քրիստոնյա, աստվածապաշտ»[19]: Վարքի հեղինակն ավելացնում է. «Եւ ինչպես երեխաների սովորությունն է, հավաքվում էին քրիստոնյաների ու հեթանոսների տղաները խաղալու ու խաղում օրն ի բուն: Իրիկնաժամին երեցը կոչնակում էր, և քրիստոնյաների երեխաները եկեղեցի էին գնում աղոթելու՝ ինչպես քրիստոնյաների ծեսն է, մինչդեռ հեթանոսների թվով ինը երեխաները հետևում էին նրանց, որովհետև ընտելացել էին քրիստոնյաների երեխաներին և սիրում էին քրիստոնեական կրոնը: Ու երբ մոտենում էին եկեղեցու դռներին, քրիստոնյաները եկեղեցի չէին թողնում, այլ այսպես էին ասում նրանց, թե՝ «Դուք կռապաշտների որդիներ եք, և պատշաճ չէ ձեզ մտնել տունն Աստծո»[20]: Ըստ աղբյուրի, քահանան գիշերով նույն գետում, այսինքն՝ Կուր գետում մկրտում է երեխաներին, որի պատճառով նրանք սպանվում են ծնողների կողմից:

Երկու աղբյուրում էլ մանուկները նահատակվում են քրիստոնեական հավատքի համար, այսինքն՝ ըստ առաջին վարքի հեղինակի, նրանց մորեղբայրը հեթանոս էր և եղբայրներին սպանում է քրիստոնյա դառնալու համար: Իսկ երկրորդ վկայաբանությունում նշվում է, որ հիշյալ՝ Կրիակունք գյուղի բնակչության մեծամասնությունը հեթանոսական կուռքերի պաշտող էր, ժողովրդի փոքր մասը՝ քրիստոնյա, աստվածապաշտ[21]: Նահատակված ինը մանուկները հեթանոսների զավակներ էին, որոնք քրիստոնեության համար զոհվեցին: Այս երկու վարքերն էլ գրված են VIII դ. ոչ շուտ և IX դ. ոչ ուշ՝ այն ժամանակաշրջանում, երբ Տայքում տարածվում էր քաղկեդոնականությունը, ուա-

[19] Նույն տեղում, էջ 115:
[20] Նույն տեղում:
[21] Նույն տեղում:

տի զարմանալի է, որ վկայաբանությունները վերաբերում են քրիստոնեության և հեթանոսության պայքարին: Ընդ որում, ի տարբերություն ժողովածուում զետեղված մյուս վարքերին, այս երկուսի նահատակները՝ մանուկները, ընդգրկված չեն հայ եկեղեցու սրբերի կամ նահատակների շարքում, ավելին՝ նրանց մասին միջնադարյան այլ ժողովածուներում վկայություն չկա:

Երկու վարքերի գոյությունը փաստում է, որ դրանք ստեղծվել են Տայքի հայ-քաղկեդոնականների կողմից և հայ իրականությունից զգալիորեն օտարվելով չեն ընդգրկվել հայ մատենագրության մեջ: Երկրորդ բացատրությունը կարող է լինել հետևյալը. դրանք գրվել են Տայքի՝ Հայ Առաքելական եկեղեցու հետևորդների կողմից, ապա թարգմանվել վրացերեն, դարձյալ դուրս չգալով քաղկեդոնական միջավայրից: Կա նաև երրորդ տարբերակ: Դա վերաբերում է վկայաբանությունների բովանդակությանը: Չի բացառվում, որ վարքում նկարագրվող քրիստոնեության և հեթանոսության պայքարի փոխարեն սկզբնապես նկարագրվել է քաղկեդոնականության և միաբնակության պայքարը՝ առաջինը ներկայացվելով իբրև քրիստոնեություն, իսկ երկրորդը՝ հեթանոսություն: Քանի որ այդ դեպքում հասարակ ժողովրդի շրջանում քաղկեդոնականության բռնի տարածման փաստերն ակնառու կլինեին, հետագա ընդօրինակությունները կամ թարգմանությունները, որոնք ընդ որում սակավ են, վերափոխել են քրիստոնեության և հեթանոսության պայքարի: Այդ իսկ պատճառով էլ դրանք չեն տարածվել հայ եկեղեցու շրջանում, իսկ վրաց մատենագրության շրջանակներում համեմատաբար քիչ են:

Այսինքն՝ այս վարքերն ու վկայաբանությունները ցույց են տալիս, որ Տայքում VIII–IX դդ. պահպանվում էին միաբնակութ-

յուն դավանող համայնքներ, իսկ քաղկեդոնականությունը, ի տարբերություն իշխող խավերի, թշնաբամար էր ընդունվում հասարակ ժողովրդի շրջանում:

Թերևս, Տայքում և հարևան Կղարջքում IX–X դդ. միաբնակություն դավանողների գոյության ոչ ուղղակի վկայության կարելի է հանդիպել այդ շրջանի վարքագրական մեկ այլ կարևոր աղբյուրում՝ Գրիգոր Խանձթեցու վարքում: Չնայած այնտեղ ուղղակի չի նշվում միաբնակություն դավանողների մասին, բայց հիշվում է ինչ որ «չարքերի» և «թշնամիների» մասին: Սրանք մշտապես հալածում են Գրիգոր Խանձթեցու աշակերտներից մեկին և ցանկանում վտարել իր վանքից: Վերջինս էլ դիմում է Խանձթեցու օգնությանը, որն էլ գնում և փախուստի է մատնում «չարքերին»[22]: Այս առասպելախառն տեղեկություններն արտաքուստ որևէ արժեք չունեն, սակայն ուշագրավ են դառնում, եթե հաշվի առնենք ժամանակաշրջանը: Գրիգոր Խանձթեցին ապրել և հոգևոր գործունեություն է ծավալել IX–X դդ.: Դա մի ժամանակահատված էր, երբ Տայքում և Կղարջքում մեծանում էր քաղկեդոնականության տարածումը, որն անկասկած միանշանակ չէր ընդունվում տեղաբնիկ հայերի կողմից, ինչի ապացույցն են վերոնշյալ երկու Վարքերը: Գրիգոր Խանձթեցու աշակերտը, համաձայն վարքագրի, եկել էր Միջնաձորից և հաստատվել «Բերդի»-ում (վրացերեն բնագրում՝ ბერთიაა (Բերթիսա))[23]: Կարծում ենք, այս «Բերդին» Տայք նահագի Բերդաց փոր

---

[22] **Георгий Мерчул**, Житие Григория Хандзтийского, перевод Н.Я. Марра (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. VII), СПб., 1911, с. 113–114.

[23] Նույն տեղում, էջ 38, 113:

գավառի Բերդիկն[24] է: Իսկ Տայքում մինչև IX դ. երկրորդ կեսը հայտի էր Սահակ Մռութ եպիսկոպոսը, որն էլ Վարդան վարդապետի վկայությամբ «հալածեալ անտի [Տայքից – Լ.Ն.] վասն հաւատոյ»[25]: Վերոհիշյալ վկայությունների համադրությունից հետևում է, որ երբ քաղկեդոնական հոգևոր գործիչը գալիս է Տայք, հալածանքների է արժանանում տեղի հոգևորականության կողմից: Սակայն շուտով քաղկեդոնադավանները հաղթում են և հալածում ու փախուստի են մատնում միաբնակություն դավանողներին, որոնց առաջնորդ Սահակ Մռութը Վարդանի վկայությամբ ապաստանում է Հայոց արքա Աշոտ Ա-ի (885–890) մոտ:

Այսպիսով, սկզբնաղբյուրների տեղեկությունների քննությամբ կարելի է փաստել Տայքում քաղկեդոնականության բռնի տարածումը, հատկապես, հասարակ բնակչության շրջանում: Այնուհանդերձ, այնտեղ անգամ XI դ. շարունակեցին գոյատևել միաբնակություն դավանողների համայնքներ:

Տայքում քաղկեդոնականության արմատավորվելուն և լայնորեն տարածվելուն նպաստեցին հատկապես Բագրատունիների վրացական ճյուղի գլխավորությամբ տեղի իշխող վերնախավի կողմից քաղկեդոնականություն ընդունելը: Տայքում քաղկեդոնականության տարածման հետևանքով Հայ եկեղեցուց ան-

---

[24] Երեմյան Ս., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագրական հիմքի վրա), Ե., 1963:

[25] Հավաքումն պատմութեան Վարդանայ վարդապետի լուսաբանեալ, ի Վենետիկ, 1862 (այսուհետև՝ Վարդան վարդապետ), էջ 85:

ջատված Վրաց եկեղեցին[26] սկսեց փորձեր կատարել այնտեղ տարածելու սեփական ազդեցությունը:

Սակայն Տայքը մինչև IX դ. վերջը եղել և մնում էր Հայ առաքելական եկեղեցու ենթակայության տակ՝ ունենալով իր եպիսկոպոսները: Այդ են վկայում հայկական վաղմիջնադարյան աղբյուրները: Գրիգոր Լուսավորիչը կաթողիկոս ձեռնադրվելուց հետո Հայաստանի տարբեր նահանգներում կարգում է եպիսկոպոսներ, որոնց թվում էր Տայքի եպիսկոպոսը: Սակայն վերջինիս անունը հայտնի չէ[27]: Ագաթանգեղոսի երկի հայերեն խմբագրությունում հիշվում են միայն տասներկու եպիսկոպոսի անուն, որոնց մեջ բացակայում է Տայքի եպիսկոպոսը[28]: Իսկ Ագաթանգեղոսի հունական խմբագրությունում նշվում է Աղբիոս եպիսկոպոսի անունը, որին կոչում են սպարապետական տան՝ Մամիկոնյանների եպիսկոպոս՝ «նա Տարոնի և Տայքի եպիսկոպոսն էր»[29]: Աղբիոսին Մամիկոնյանների եպիսկոպոս համարելը, թերևս նրա՝ այդ նախարարական տան տոհմական տիրույթների՝ Տայքի ու Տարոնի եպիսկոպոս լինելու հետևանք էր: Հավանաբար Ուխտանեսի հիշած Տայքի եպիսկոպոսը հենց այս Աղ-

---

[26] Վրաց եկեղեցու բաժանման մանրամասների ու թվականի վերաբերյալ տե՛ս **Ակինեան Ն.**, Կիւրոն կաթողիկոս Վրաց, պատմութիւն հայ-վրական յարաբերութեանց երեքերորդ դարու մէջ, պատմական ուսումնասիրութիւն, Վիեննա, 1910, էջ 243:

[27] **Ուխտանէս եպիսկոպոս,** Պատմութիւն Հայոց, Մատենագիրք Հայոց, հ. ԺԵ, դ. դար, Ե., 2011, էջ 503:

[28] Ագաթանգեղոս պատմութիւն Հայոց, քննական բնագիրը Գ. Տեր-Մկրտչյանի և **Ս. Կանայանցի,** աշխարհաբար թարգմանությունը **Ա. Տեր-Ղևոնդյանի,** Ե., 1983, էջ 470 (այսուհետև՝ Ագաթանգեղոս):

[29] **Բարթիկյան Հ.,** Ագաթանգեղոսի Պատմության հունական նորահայտ խմբագրությունը (Վարք), թարգմանություն բնագրից՝ **Հ. Բարթիկյանի,** առաջաբան և ծանոթագրություններ՝ **Ա. Տեր-Ղևոնդյանի,** Հայ-բյուզանդական հետազոտություններ, հ. Ա, էջ 178:

բիոսն էր: Զ. Ալեքսիձեն, սակայն, ժխտում է այդ փաստը՝ պնդելով, որ Տայքի եպիսկոպոսի անունը հայտնի չէ[30]: Նա նաև հավելում է, որ դեռևս հաստատ հայտնի չէ, թե ընդհանրապես եպիսկոպոսներ ձեռնադրվել են հայերի կողմից քրիստոնեության ընդունման առաջին տարիներին[31]: Սակայն կասկածից վեր է, որ քրիստոնեության ընդունման սկզբնական ժամանակաշրջանում Գրիգորը եպիսկոպոսներ է ձեռնադրել Հայաստանում:

Մինչ Քաղկեդոնի IV տիեզերական ժողովի գումարումը (451 թ.) և դրանից հետո աղբյուրները զանազան առիթներով հիշում են Տայքի եպիսկոպոսներին: Փավստոս Բուզանդը, թվելով Հռոմի և Պարսկաստանի միջև Հայաստանի առաջին բաժանումից (387 թ.) հետո Պարսից բաժնի եպիսկոպոսներին, հիշում է նաև «եպիսկոպոսն Տայոց Կիրակոս, որ Շահապ անուն կոչէր, այր ճշմարիտ աստուածապաշտ ըստ կամացն աստուծոյ, և ուղիղ ճշմարտութեամբ մառաջնորդէր ժողովրդեանն իւրում»[32]: Տայքի հաջորդ եպիսկոպոսը, որը հիշվում է պատմիչների մոտ, Արտաշատի ժողովի մասնակից Տաճատն էր (450 թ.)[33]: V դ. կեսերին հայտնի էր նաև Աբրահամ երեցը Տայոց գավառի Չենակս գյուղից, որի մասին վկայում է Ղազար Փարպեցին[34]: Նա առավել

---

[30] ალექსიძე ზ., ვინ იყო ტაოს პირველი ეპისკოპოსი, საისტორიო კრებული, წელიწდეული, 1, მხედარი, 2011, էջ 18:

[31] Նույն տեղում:

[32] Փավստոսի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց, բնագիրը Ք. Պատկանեանի, թարգմանությունը և ծանոթագրությունները **Ստ. Մալխասյանցի**, Ե., 1987, էջ 410:

[33] Ղազարայ Փարպեցւոյ Պատմութիւն Հայոց եւ թուղթ առ Վահան Մամիկոնեան, աշխատութեամբ **Գ. Տէր-Մկրտչեան** եւ **Ստ. Մալխասեան**, Տփղիս, 1904 (այսուհետև՝ Ղազար Փարպեցի), էջ 44, Եղիշէի վասն Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին, ի լոյս ածեալ բաղդատութեամբ ձեռագրաց աշխատութեամբ **Ե. Տէր-Մինասեան**, Ե., 1957, էջ 28:

[34] **Ղազար Փարպեցի**, էջ 94:

հայտնի է որպես Աբրահամ Խոստովանող մատենագիր[35] և 463 թ. ձեռնադրվել է Բզնունիք գավառի եպիսկոպոս[36]: Ծնունդով Տայքից էր նաև Գյուտ Ա Արահեզացի (461–478) կաթողիկոսը[37], հավանական է, որ նրանք երկուսն էլ իրենց հոգևոր գործունեությունը սկսել են Տայքում, թեև աղբյուրներն այդ մասին լռում են:

Տայքի եպիսկոպոսը մասնակցել է նաև 506 թ. Դվինի առաջին եկեղեցական ժողովին, որի անունն Ատատես էր[38]: Այդ ժողովն ուղղված էր նեստորականության և քաղկեդոնականության դեմ[39]: Մովսես Կաղանկատվացին հիշում է Տայքի եպիսկոպոս Ստեփանոսին, որը մասնակցել է հայոց հավատը հաստատուն պահելու վերաբերյալ Աղվանից կաթողիկոս Տեր Աբասին (551–595) ուղղված Հայոց կաթողիկոս Հովհաննես Բ Գաբեղենացու (557–574) գրած նամակի կազմմանը[40]: Ստեփանոսի մասին վկայված է նաև Գիրք Թղթոցում[41]:

Տայքի հոգևոր դասի ներկայացուցիչներից էր Հայոց կաթողիկոս Ներսես Գ Տայեցին (641–661): Վերջինս, ինչպես վկայում է Սեբեոսը, Տայքի Իշխան գյուղից էր[42], սակայն պատմիչը նրան չի դասում Տայքի եպիսկոպոսների շարքին: Ներսեսին՝ որպես

---

[35] Քրիստոնյա Հայաստան հանրագիտարան, Ե., 2002, էջ 10:

[36] Նույն տեղում:

[37] **Ղազար Փարպեցի**, էջ 110:

[38] «Գիրք թղթոց», Մատենագրութիւն նախնեաց, Թիֆլիս, 1901 (այսուհետև՝ «Գիրք թղթոց»), էջ 41:

[39] Ազգապատում հայ ուղղափառ եկեղեցւոյ անցքերը սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատուած, գրեց Մաղաքիա արքեպիսկոպոս **Օրմանեան**, հ. Ա, Էջմիածին, 2001, սյունակ 583–592:

[40] Մովսէս Կաղանկատուացին եւ իր «Աղուանից աշխարհի պատմութիւն»-ը, Մատենագիրք Հայոց, հ. ԺԵ, Ժ. դար, Ե., 2011, էջ 168:

[41] «Գիրք Թղթոց», էջ 81:

[42] Պատմութիւն Սեբէոսի, աշխատասիրությամբ Գ.Վ. Աբգարյանի, Ե., 1979, էջ 166:

Տայոց եպիսկոպոս են հիշում Հովհաննես Դրասխանակերտցին[43] և Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկը[44]: Ներսես Գ-ի հրավիրած Դվինի 645 թ. կամ 648 թ. եկեղեցական ժողովին ևս մասնակցել է Տայքի Իսրաել անունով եպիսկոպոսը, որը վկայված է Կանոնագրքում[45]: Տայոց Սարգիս եպիսկոպոսը մասնակցել է 726 թ. կաթողիկոս Հովհաննես Գ Օձնեցու (717–728) հրավիրած Մանազկերտի եկեղեցական յոթերորդ ժողովին[46]: Տայքի վերջին եպիսկոպոս է հիշվում վերոհիշյալ Սահակ Մռուտ վարդապետը: Այդ մասին վկայում է Վարդան պատմիչը[47]:

Եկեղեցական ժողովներին վերը թվարկված եպիսկոպոսների մասնակցությունն անգամ բավարար է փաստելու, որ Տայքի եպիսկոպոսական թեմը շարունակում էր մնալ Հայոց եկեղեցու կազմում: Ընդ որում, նրա հոգևոր հովիվը եկեղեցական դասի ներկայացուցիչների մեջ մշտապես հիշատակվում է սկզբնական շարքերում, ինչից էլ կարելի է ենթադրել, որ Տայքի եպիսկոպոսները եղել են ազդեցիկների թվում:

Իսկ քաղկեդոնականության տարածմանը Տայքում նպաստեց նաև երկրամասի ամուր, անմատչելի դիրքը: Հայաստանի մյուս վայրերից հալածվող քաղկեդոնականները թաքնվում և

---

[43] Յովհաննու կաթողիկոսի Դրասխանակերտեցւոյ պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912, էջ 83:

[44] Ստեփանոսի Տարօնեցւոյ Ասողկան Պատմութիւն տիեզերական, Ս. Պետերբուրգ, 1885, էջ 88:

[45] Կանոնագիրք Հայոց, աշխատասիրությամբ Վ. Հակոբյանի, հ. Բ, Ե., 1971, էջ 214, Օրմանյան Մ., նշվ., աշխ., սյունակ 829:

[46] «Գիրք Թղթոց», էջ 223: Տայքի եպիսկոպոսի մասին մանրամասն տե՛ս նաև Տէր-Մինասեանց Ե., Հայոց եկեղեցու յարաբերութիւնները ասորւոց եկեղեցիների հետ, Ս. Էջմիածին, 1908, ծանոթ. 4, էջ 191:

[47] Վարդան վարդապետ, էջ 85:

ապաստանում էին այստեղ, որի հետևանքով էլ ժամանակի ընթացքում նրանք մեծ թիվ կազմեցին երկրամասում:

Лиана С. Назарян, *Институт истории НАН РА,* **Распространение халкедонидства в Тайке** – Тайк один из тех провинций Великой Армении, где широко распространилось халкедонидство. Оно оставило свой след в культурной, национальной и лингвистической жизни провинции. Тайк и местное население постепенно стало «грузинским», что характеризовало их религию, а не национальность. Несмотря на распространение халкедонидства в регионе, тем не менее, Тайк был и до конца IX в. оставался неотделимой частью Армянской церкви, имея своего епископа.

Liana S. Nazaryan, *NAS RA Institute of History,* **The Spreading of Chalcedonianism in Tayk** – Tayk was one of the provinces of Armenia Major where chalcedonianism was widely spread. It left its traces on the ethnic, linguistic image and cultural life of the province as well as the changing of the toponym. Tayk and its local population was gradually "Georganized" which characterized their confession and not the ethnicity. Notwithstanding the spreading of chalcedonianism in the province, never the less, up to the 9th c. Tayk remained an inseparable part of the Armenian Church having its own bishop.